

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ

İKİNCİ BÖLÜM

MANSUR YALÇIN VE DİĞERLERİ / TÜRKİYE DAVASI

(Başvuru No. 21163/11)

KARAR

STRAZBURG

16 Eylül 2014

İşbu karar Sözleşme'nin 44 § 2 maddesinde belirtilen koşullar çerçevesinde kesinleşecek olup, bazı şekli değişikliklere tabi tutulabilir.

Mansur Yalçın ve diğerleri / Türkiye davasında,

Başkan,

Guido Raimondi,

Yargıçlar,

Işıl Karakaş,

András Sajó,

Nebojša Vučinić,

Egidijus Kūris,

Robert Spano,

Jon Fridrik Kjølbro

ve *Bölüm Yazı İşleri Müdürü* Stanley Naismith'in katılımıyla Daire olarak toplanan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (İkinci Bölüm), 8 Temmuz 2014 tarihinde gerçekleştirdiği kapalı oturumdaki müzakereler sonucunda anılan tarihte aşağıdaki kararı vermiştir:

USUL

1. Türkiye Cumhuriyeti aleyhine açılan (21163/11 No.lu) davanın temelinde, on dört Türk vatandaşının - Mansur Yalçın, Namık Sofuoğlu, Serap Topçu, Ali Yüce, Ali Kaplan, Eylem Onat Karataş, Hüseyin Kaya, Sevinç Ilgın, İsmail Ilgın, Cafer Aktan, Hakkı Saygı, Kemal Kuzucu, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç'ın ("başvuranlar") - 2 Şubat 2011 tarihinde İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin ("Sözleşme") 34. maddesi uyarınca yapmış oldukları başvuru bulunmaktadır.

2. Başvuranlar, Mahkeme önünde, İstanbul'da avukatlık yapan N. Sofuoğlu ile S. Topçu tarafından temsil edilmiştir. Türk Hükümeti ("Hükümet") ise kendi yetkilisi tarafından temsil edilmiştir.

3. Başvuranlar bilhassa, ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin işlenme biçiminin

Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesi bağlamındaki haklarını ihlal ettiğini ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar ayrıca, Sözleşme'nin 9 ve 14. maddelerinin de ihlal edilmesinden şikâyet etmişlerdir.

4. Başvuru, 26 Ekim 2013 tarihinde Hükümet'e tebliğ edilmiştir.

OLAYLAR

I. DAVANIN KOŞULLARI

5. Başvuranlar İstanbul'da ikamet etmektedirler. Alevi inancına ("confession alévie") sahiplerdir. Mansur Yalçın, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç'ın okul çağında çocukları vardır. Daha açık ifadeyle, orta öğretimini 2007 yılında tamamlayan E.Polat (Yüksel Polat'ın kızı), orta öğretimini 2010 yılında tamamlayan G. Kılıç (Hasan Kılıç'ın oğlu), orta öğretimini 2010 yılında tamamlayan T.Yalçın (Mansur Yalçın'ın kızı) olayların meydana geldiği dönemde, bir orta öğretim kurumunda öğrenciydiler.

Namık Sofuoğlu, yerel mahkemelerde yargılamanın başladığı tarihte oğlunun ve kızının lise eğitimlerini tamamladıklarını ve yüksek öğrenim gördüklerini belirtmiştir.

Serap Topçu ve Eylem Onat Karataş ise öğrenimleri boyunca "zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine" (Bundan sonra "DKAB" olarak anılacaktır) katıldıklarını ve -yaşlarını belirtmedikleri- küçük çocuklarının da öğrenim çağına geldiklerinde söz konusu derse katılmak zorunda kalacaklarını belirtmişlerdir.

6. Türkiye'de, eğitim 6 ila 13 yaşını tamamlamış yaşındaki tüm çocuklar için zorunludur. İlk dört sene ilkokullarda (1-4. sınıflar), bunu takip eden dört sene ise ortaokullarda (5-8. sınıflar) öğrenim görülmektedir. Öğrenciler daha sonra farklı bölümlere bağlı olarak liselerde üç ya da dört sene ek öğrenim görürler.

A. Dava süreci

1. Başvuranlar tarafından İdareye sunulan dilekçe

7. Başvuranlar 22 Haziran 2005 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan (Bundan sonra "MEB" olarak anılacaktır) DKAB ders programının değiştirilmesi amacıyla Alevi inancına mensup din büyükleriyle istişarelerde bulunulmasını ve söz konusu ders müfredatında Alevilerin kültür ve felsefelerine de yer verilmesini talep etmişlerdir.

Başvuranlar ayrıca, bu dersleri vermekle görevli öğretmenlerin zorunlu bir hizmet içi eğitime tabi tutulmalarını ve bir denetim ve takip mekanizması oluşturulmasını talep etmişlerdir. Başvuranlar bu bağlamda, Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen ve DKAB derslerinin içeriğine ve zorunlu oluşuna dair eleştirilerin yer aldığı izleme raporlarına atıfta bulunmuşlardır.

8. MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (bundan sonra, "Genel Müdürlük" olarak anılacaktır) 15 Temmuz 2005 tarihli cevap yazısında, ilköğretimde kullanılan DKAB ders kitaplarında, toplumun bütünü tarafından benimsenen ortak ahlaki ve dini değerlerin öğretimine öncelik verildiğini belirtmiştir. Orta öğretimde değinilen konularda ise, aynı ilkelere riayet etmekle birlikte, programda mezhepler üstü bir yaklaşım benimsendiği ve DKAB ders kitaplarında İslam'ın diğer yorumlarına da yer verildiğini belirtmiştir. Genel Müdürlük, 2005-2006 öğretim yılı ders programının, laiklik ilkesine riayet edilerek ve İslam dininin herhangi bir dalına özel ayrıcalık vermeksizin, Kuran esas alınarak, mezhepler üstü bir yaklaşıma göre hazırlanmış olduğunu eklemiştir. Öte yandan, Genel Müdürlük 9. sınıf (lise birinci sınıf) ders programında, Türklerdeki İslamiyet anlayışında önemli bir yer edinmiş şahsiyetlere ilişkin bilgilere, 11. sınıf ders programında, İslamiyet ile ilgili farklı yorumlara ve 12. sınıf ders programında ise Alevi-Bektaşî kültürü hakkında pek çok bilgiye yer verildiğini belirtmiştir. Yine aynı yazıda Genel Müdürlük, yeni programın yürürlüğe girdiği tarihten önce başlatılmış olan hizmet içi eğitim kursları yoluyla öğretmenlerin eğitimine başlandığını belirtmiştir. Genel Müdürlük

son olarak, Alevilik inancıyla ilgili konuların, orta öğretim DKAB öğretim programına 2005-2006 öğretim yılında dâhil edildiğine işaret etmiştir.

2. Başvuranlar tarafından İdare Mahkemesinde açılan dava

9. Genel Müdürlük tarafından taleplerine olumsuz yanıt verilmesi sonrasında başvuranlar ile birlikte 1905 kişi daha Ankara İdare Mahkemesi'nde Genel Müdürlüğün kararı hakkında iptal davası açmışlardır. Mahkeme'nin konuyla ilgili içtihadına atıfta bulunan başvuranlar, DKAB dersleri kapsamında verilen eğitimin tarafsızlık ve çoğulculuk kriterlerini karşıladığı şeklinde değerlendirilemeyeceğini ileri sürmüşler ve iddialarını desteklemek için de farklı bilirkişiler tarafından DKAB ders kitapları incelenerek düzenlenen altı rapor sunmuşlardır. Bu raporlarda varılan sonuçlara atıfta bulunan başvuranlar, söz konusu ders kitaplarının İslam'ın "Sünni" yorumuna dayanan bir eğitim verdiğini ve İslam'ın diğer yorumlarına karşı yansız görünmekten uzak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Başvuranlar, bilhassa, Sözleşme'nin 9 ve 14. maddeleri ile 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesini ileri sürmüşlerdir.

3. İdare Mahkemesinin Talebi Üzerine Hazırlanan Bilirkişi Raporu

10. Ankara İdare Mahkemesi, DKAB dersleri kapsamında verilen eğitim ile ilgili olarak bir rapor düzenlenmesi amacıyla re'sen, üç bilirkişiden oluşan bir kurul tayin etmiştir.

11. Belirtilmeyen bir tarihte, bir Kelam (Temel İslam Bilimleri) Profesörü, bir Eğitim Fakültesi Doçenti ve bir Din Sosyolojisi Doçenti tarafından hazırlanan dokuz sayfalık bir rapor dosyaya sunulmuş ve başvuranlara tebliğ edilmiştir. Raporla özetle şu hususlara değinilmiştir:

- Bilirkişiler, çalışmalarını yürütmek için, MEB'in izni gereğince okullarda okutulan, 4, 5, 6, 7, 8, 10 ve 11. sınıf DKAB ders kitapları üzerinde yapılan incelemeye dayanmışlardır. İlköğretim DKAB ders müfredatı, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 28 Aralık 2006 tarihli kararıyla kabul edilmiş ve 19 Eylül 2000 tarihli eski müfredatın yerine geçerek, 2007-2008 öğretim yılından itibaren yürürlüğe girmiştir.

Orta öğretim DKAB yeni müfredatı 31 Mart 2005 tarihli kararla yürürlüğe girmiştir. Başvuranlarca eleştirilen ders kitapları eski müfredata göre hazırlanan eserlerdir. Ders kitapları, din kültürü, ahlak bilgisi ile milli ve manevi değerler olmak üzere üç ana konu etrafında hazırlanmıştır. Ahlak bilgisi ile milli ve manevi değerler ile ilgili konular bütün vatandaşlar için ortak olan konuları işlemektedir. Din kültürü ile ilgili bölüm, Kuran ve sünnet gibi temel kavramlar esas alınarak, mezhepler üstü bir yaklaşıma göre ve İslam dininin herhangi bir mezhebine öncelik verilmeyecek şekilde hazırlanmıştır.

- Müfredatta herhangi bir inanca ayrıcalık tanınmamıştır. Aksine, ders kitapları mezhepler üstü bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Müfredatta tarafsızlık ilkesine riayet edilmiş ve ne herhangi bir inanca ne de dini gruba ayrıcalık tanınmamıştır. Ders kitapları ve müfredatta pedagojik metotlar yoluyla İslam dinine ilişkin bilgileri verme amaçlanmıştır.

- Yazarlar M. Şahinbaş ve A. Kabakçı tarafından 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar için hazırlanan DKAB ders kitapları, müfredatta yapılan değişikliklerin ardından 2007-2008 öğretim yılından itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Bunların yerini, MEB bünyesinde oluşturulan komisyonlarca hazırlanan yeni ders kitapları almıştır. Orta öğretim ders kitaplarının da yerini, aynı şekilde, 2006-2007 öğretim yılından itibaren yenileri almıştır. MEB, 2006-2007 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan yeni müfredatın hazırlanması sırasında başvuranlar tarafından dile getirilen hususları büyük ölçüde göz önünde bulundurmıştır.

- Eski müfredattan farklı olarak, yeni müfredatta, Alevi inancının ilkeleri ile Alevilerin ibadet, tasavvuf felsefesi, ahlak anlayışı ile niyaz ve cem gibi konuların yanı sıra 12 hizmet, Allah'a giden yol, Hızır ve Muharrem orucu, 4 kapı, 40 makam, 3 sünnet ve 7 farz gibi Alevi erkân ve ibadetleri de ele alınmıştır. Ders kitaplarının hazırlanması ve Alevilerin inanç, ibadet ve ahlak anlayışlarına ilişkin konuların seçimi sırasında, Alevilerin seçkin şahsiyetleri tarafından kaleme alınan eserlerden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

- Din eğitiminde, Kuran'ın hükümleri ve peygamber Hz. Muhammed'in hayatı göz önünde bulundurulduğu halde, İslamiyet'in diğer yorumları, kültürel bilgiler yoluyla ele alınmıştır. Böylece ders kitaplarında, Alevilik, Caferilik, Hanefilik, Şafilik ve Şiilik ile tasavvufi akımlar hakkında bilgiler yer almaktaydı. Ders kitaplarında aynı zamanda, beş vakit namaz, hac, sadaka ve kurban kesme başta olmak üzere İslamiyet'in esasları öğretilmekte ve kitapların yaklaşık otuz sayfası Alevilik inancına ayrılmaktaydı.

- Sonuç olarak, raporda, Alevilik inancıyla ilgili olarak bayramlar gibi bazı bilgilerin eklenmesi önerilmiş ve cemevinin bir ibadethane olmadığı, aleviler için kültür alış-verişi yapılan bir yer olduğu belirtilmiştir.

4. Başvuranların girişimiyle hazırlanan ve İdare Mahkemesine sunulan raporlar

12. Başvuranlar 14 Eylül 2009 tarihinde bilirkişi raporuna itiraz etmiş ve ek dilekçe sunmuşlardır. Sağlanan eğitimde, İslamiyet'teki Sünnilik anlayışıyla ilgili yorumların esas alındığını ve Alevilik inancı hakkında verilen bilgilerin yetersiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örnekler göstererek, verilen çok sayıda bilginin yanlış olduğunu iddia etmişlerdir. Başvuranlar bilhassa inançlarına ait sembollerin yok sayıldığını ve caminin Müslümanların ibadet yeri olarak gösterildiğini belirtmişlerdir. Sünni Müslümanların, namaz ve abdest gibi kimi ibadetlerinin empoze edildiğini ve bunların Sünni İslam yorumuna göre sunulduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, bilirkişileri cemevinin, Alevilerin ibadet yeri olduğunu kabul etmemekle suçlamışlardır. Başvuranlar, halen namazın kılınma şekliyle ilgili ilahiyatçılar arasında bir tartışmanın söz konusu olduğunu ileri sürmüşler, buna rağmen 5. sınıf ders kitabında verilen bilgilerin Sünni İslam yorumuyla sınırlandırıldığını ve bu kitapta İslam'ın temel ibadetlerinin namaz, oruç, hac, zekât olarak gösterildiğini ileri sürerek 5. sınıf ders kitabını eleştirmişlerdir. Başvuranlar, son olarak, söz konusu ders kitaplarını, Alevilik inancını başlı başına bir inanç olarak değil de bir gelenek ya da bir kültür olarak ele alınması nedeniyle eleştirmektedirler.

5. *İdare Mahkemesinin kararı*

13. Ankara İdare Mahkemesi, 1 Ekim 2009 tarihli kararla, davalı idare tarafından başvuruların taleplerinin reddedilmesinin ilgili mevzuata uygun olduğu gerekçesiyle başvuruların davasını reddetmiştir. İdare Mahkemesi, yürürlükten kaldırılan müfredata göre hazırlanan kitaplar ile yeni müfredat ve bu müfredata göre hazırlanan kitaplarda dini konuların mezhepler üstü biçimde incelendiği kanaatine vararak, DKAB derslerinde verilen eğitime ilişkin rapor sonuçlarına atıfta bulunmaktadır (yukarıdaki 11. paragraf). Böylece devletin tarafsızlığı ilkesine riayet edildiği ve yeni konuların ülkedeki öğrenim ihtiyacı göz önünde bulundurularak belirlendiği kanısına varmıştır.

6. *Temyiz başvurusu*

14. Başvuranlar, ilk derece mahkemesi kararına karşı temyiz başvurusunda bulunmuşlardır.

15. Danıştay, 2 Ağustos 2010 tarihinde tebliğ edilen 13 Temmuz 2010 tarihli kararla temyiz başvurusunu reddederek usul ve yasalara uygun olduğu gerekçesiyle ilk derece mahkemesinin kararını onamıştır.

B. Taraflarca sağlanan bilgiler

1. *Hükümet*

16. Hükümet, aşağıdaki hususları belirtmek istemiştir.

Haziran 2009 ve Mart 2011 tarihleri arasında, Alevi topluluğuna ilişkin sorunların incelenmesi amacıyla Türkiye’de, Alevi Bektaşî ve diğer inanç önderlerinin katılımı ile çok sayıda çalıştay düzenlenmiştir. Bu çalıştaylarda işlenen konular arasında, aynı zamanda ilk ve orta öğretim kurumlarında verilen din kültürü ve ahlak öğretimi sorunu da işlenmiştir. Bu toplantılar neticesinde, MEB’in konuyla ilgili mevcut programı yeniden gözden geçirmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda, Devlet Bakanı başkanlığında, ülkenin farklı inanç gruplarının önderlerinin ve MEB uzmanlarının

katılımıyla özel bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantılarda, MEB'e bağlı Din Öğretimi Genel Müdürlüğünce söz konusu programın yeniden düzenlenmesini amaçlayan çalışmalar düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

17. Görüş alış-verişinde bulunmak ve farklı inançların taleplerini belirlemek amacıyla, Alevi Bektaşî, Caferî ve Nusayrî önderlerinin katılımıyla Din Öğretimi Genel Müdürlüğünde bir dizi toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda, halen uygulanan müfredat ile kullanılan ders kitapları değerlendirilmiştir. Alevi Bektaşî, Caferî ve Nusayrî temsilciler tarafından düzenlenen raporun sonuçları doğrultusunda, müfredat ve ders kitapları, bu toplulukların önderleri tarafından dile getirilen talepleri, Hükümet'e göre, büyük oranda karşılayacak şekilde değiştirilmiştir. Yeni DKAB ders kitapları 2011-2012 öğretim yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Müfredatta iyileştirme yapıldıktan sonra, ulusal makamlar, DKAB dersi öğretmenleri için tüm ülkede eğitim seminerleri düzenlemiştir.

18. Türkiye'de, Musevî ve Hıristiyan öğrenciler, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu'nun 9 Temmuz 1990 tarih ve 1 sayılı kararı ile DKAB derslerinden muaf tutulmaktadır. Bu bağlamda, MEB Talim ve Terbiye Kurulu 25 Haziran 2012 ve 14 Ağustos 2012 tarihlerinde, ilköğretim ve ortaöğretim okullarındaki Hıristiyan ve Musevî öğrencilere verilmek üzere özel dini eğitim ders müfredatı hazırlanmasına karar vermiştir. Bu amaçla, Hıristiyan din adamlarıyla birlikte 10-11 Eylül 2012 tarihlerinde İstanbul'da bir toplantı düzenlenmiştir. Ayrıca, bu müfredatı takip etmek üzere yerel makamlar tarafından üniversite kökenli bir koordinatör görevlendirilmiştir. Bu müfredatın hazırlanmasıyla ilgili olarak düzenlenen toplantılar sırasında, söz konusu inançların din adamlarının, kendi dini inanış, yaşam tarzı ve geleneklerine göre kendi din eğitimi programlarını hazırlayabilecekleri belirtilmiştir. Hıristiyan temsilcileri bunun üzerinde MEB'e bir müfredat taslağı göndermiş ve Musevî temsilcileri ise kendi müfredat taslaklarını bitirmek üzere olduklarını bildirmişlerdir. Müfredat taslakları, nihai halinin kabul edilmesi amacıyla, söz konusu inanç temsilcilerinin katılacağı toplantıda görüşülecektir.

19. Hükümet, Mahkeme'ye MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğüne kaleme alınan bir belge sunmuştur. Söz konusu belgede, müfredatı hazırlayanların onu belli bir inanca ayrıcalık tanımamaya aksine mezhepler üstü bir yaklaşım gözetmeye dikkat ederek hazırladıkları belirtilmektedir. Belgede ayrıca, farklı dini grupların isteklerinin göz önünde bulundurulduğu ve Alevi vatandaşların çocuklarının dini bir eğitim görmeye ya da belli bir uygulamaya zorlanmadığı belirtilmektedir. Ayrıca, yeni müfredatın 30 Aralık 2010 tarihinde kabul edildiğini ve 2011-2012 öğretim yılından itibaren yürürlüğe konulduğu belirtilmektedir.

Bu belgeye, derslerin yeni içeriklerinin özeti ile İslam'ın farklı yorumlarına ayrılan ders kitaplarının suretleri de iliştilmiştir. Belgede bilhassa, müfredata ve söz konusu ders kitaplarına Alevi Bektaşî, Caferî ve Nusayrîler ile ilgili konuların da dâhil edildiği belirtilmektedir. Bahsi geçen konulara aşağıda yer verilmektedir:

4 ve 5. sınıf ders kitaplarında, [Hz.] Ali'nin sözlerine bağlı fiiller (Peygamber Hz. Muhammed'in damadı) önerilmektedir. Bu kitaplarda aynı zamanda, Hacı Bektaşî Veli (XIV. yy'da Bektaşî tarikatının kurucusu büyük mutasavvıf) tarafından temizliğe verilen önemin ele alındığı metinler de yer almaktadır. "Kültürümüzden çeşitli dua örnekleri" başlığı altında, bazı surelerin çeşitli açıklamalarına ve Alevi Bektaşî inancına ait kimi dualara yer verilmiştir. Kitaplarda aynı zamanda, bu inançta önemli yeri olan gün ve gecelere de değinilmektedir.

6. sınıf ders kitabında, Caferî uygulaması da göz önünde bulundurularak beş vakit namaz ya da ezan konusu ele alınmaktadır. Ayrıca, Hz. Ali'nin İslam'daki rolü ve öneminden de bahsedilmektedir. Son olarak, Türkler tarafından İslam'ın kabul edilmesinde katkıları bulunan Ali er-Rıza, Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaşî Veli gibi büyük şahsiyetler de tanıtılmaktadır.

7. sınıf ders kitabında, oruç konusuna ayrılan üniteye Muharrem orucuna ilişkin bir konu eklenmiştir. Ayrıca, Kerbela Savaşı da açıklanmaktadır. "İslam'ın farklı yorumları" başlıklı ünite, Alevi Bektaşî konusuna

değınilmektedir. Bu son bölümde, Cemin farklı türleri, 12 hizmet, semah¹, din kardeşliğı (*musahiplik*), dualar ve Hızır orucu gibi konular ele alınmaktadır. Aynı zamanda 12. sınıf ders kitabında da bahsi geçen konuların üzerinde durulmaktadır.

Son olarak, 9. 10 ve 11. sınıf ders kitaplarında Alevi Bektaşî inancındaki önemli şahsiyetlere yer verilmekte ve çeşitli metinlerde Hz. Ali'nin İslam'daki rolü ve önemi vurgulanmaktadır.

2. Başvuranlar

20. Başvuranlar, Mahkeme'ye özellikle üç belge sunmuşlardır. İlk belge, din özgürlüğü alanında uzman ve “Türkiye’de din ve inanç özgürlüğü girişimi” direktörü M. Yıldırım tarafından kaleme alınan ve “Eğitim Reformu Giriřimi” adına yürütölen araştırma ile ilgili bir rapordur. Söz konusu rapor “2011-2012 Öğretim Yılında Uygulanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programına İlişkin bir Değıerlendirme” başlığını taşımaktadır.

2011-2012 öğretim yılına ait DKAB ders müfredatı inceledikten sonra bilirkişi aşağıdaki açıklamalarda bulunmuştur:

“1-8. sınıf ders programı

Yeni kullanılmaya başlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programı, önceki programla kıyaslandığında, yapılan değışikliğın, tarafsızlık ve nesnellik gibi belirli ilkeler temel alınarak programın tümünün gözden geçirilerek değıştirilmesi biçiminde olmadığı göze çarpmaktadır. Bu değışiklikler özellikle, programa bazı yeni bilgilerin eklenmesi ve az sayıda ünitenin yerinin değıştirilmesi şeklindedir. Eklemeler arasında, İslam'ın farklı yorumlamalarına ve İslam içindeki bazı gelenekler (Alevi-Bektaşî ve Caferi başta olmak üzere) terminoloji, uygulama ve bilgi kaynaklarına geniş bir ünite ayrıldığını kaydetmek gerekmektedir.

Programın genel araçları ve öğrenme alanlarına ilişkin genel içerik, programın içerdiği değıerler ve kavramlar genel olarak eski programa yakın kalmış; herhangi bir önemli değışiklik yapılmamıştır. Kazanımları desteklemek amacıyla ünitelerin sonlarına bazı okuma metinleri eklenmiştir. Ayrıca, “Öğrenciler dini uygulamalara zorlanmayacaktır.”, “Öğrenciler ders kitaplarında yer alan dua ve surelerin dışında ayet ve hadisleri ezberlemeye, dua ve sureleri yazmaya zorlanmayacaktır.” gibi bazı ilkelerin belirtildiğinin altını çizmek uygun olacaktır. (...)

¹ Semah, ritmik armoni içinde grup olarak uygulanan bedensel, mistik ve estetik hareketler bütünü olarak tanımlanabilir. Semah, 12 hizmetten birini teşkil etmektedir.

7. Sınıf

(...) Eski programda 8. Sınıfta işlenen (...) İslam'ın Farklı Yorumlamaları ünitesi bundan böyle 7. Sınıf programına alınmıştır. İçerik açısından ise, “İslam düşüncesindeki tasavvufi yorumlar (...)” ve “Alevi-Bektaşî geleneğindeki temel kavramlar (...)” konuları eklenmiştir. Aynı üniteye, “mezhep” kavramının yerini “dini yorum” kavramı almıştır. Alevi Bektaşî geleneğiyle ilgili olarak, “cem, cemevi, rızalık, kul hakkı, on iki hizmet, semah, musahiplik, gülbenk ve Hızır orucu” kavramlarıyla ve “Cemevi, cemin yapıldığı yer olarak değerlendirilecektir.” şeklinde açıklanacağı belirtilmiş ve cemevinin bir ibadet yeri olduğunun ifade edilmesinden kaçınılmıştır.

(...)

9-12. Sınıf Ders Programı

Yeni kullanılmaya başlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programı, önceki programla kıyaslandığında, diğer sınıflarda olduğu gibi, yapılan değişikliğin, tarafsızlık ve nesnellik gibi belirli ilkeler temel alınarak programın tümünün gözden geçirilerek değiştirilmesi biçiminde olmadığı göze çarpmaktadır. Bu değişiklikler, programa bazı yeni bilgilerin eklenmesi ve az sayıda ünitenin yerinin değiştirilmesi şeklindedir.

(...)

12. Sınıf

(...)

Vahiy ve Akıl ile öğrenme alanında, “İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar” başlıklı ünitenin içerik açısından zenginleştirildiği fark edilebilir. Üniteye, “Tasavvufi düşüncede ahlakın yerini ve önemi (...)”, “Cem’in farklı şekilleri ve türleri”, “Semah, musahiplik ve gülbenk kavramları”, “Muharrem ayı ve aşurenin kültürümüzdeki önemi”, “Nusayrilik (...)” gibi [konular] [ele alınmıştır.] Etkinlikler arasında “Tasavvufi Oluşumları Öğreniyoruz” başlıklı bir etkinlik yer almakta ve öğrencilerden Yesevilik, Mevlevilik ile Alevi Bektaşîlik inancı konularından biri üzerinde araştırma yapmalarının isteneceği belirtilmektedir. (...) [Ayrıca] “Hacı Bektaş Veli’nin, Bektaşîlik görüşünün oluşumu ve Alevilik inancının gelişimindeki rolü” ve “Nusayrilik inancının temel dayanağının Kuran olduğu (...)” gibi konuların ele alınacağı belirtilmektedir.”

(...)

(...) Zorunlu Din Dersi ve Ahlak Bilgisi ders programının Toledo İlkelerine uygun olduğu kabul edilebilir mi?

Söz konusu dersin içeriği incelendiğinde, dinler hakkında bir ders olmaktan ziyade, “belirli bir din hakkında din içinde öğreten ders”, “dinler hakkında kısıtlı ama nesnel olmaya yaklaşmış bir ders”, “kaynağını belirli bir dinden alan ahlak dersi” ve “İslam-Türk Medeniyeti hakkında bir dersin” bileşimi olduğu görülebilir. Bu bağlamda,

programda, söz konusu dersin dinler hakkında bir ders olduğuna dair bir ifade bulunmamasının yanı sıra, aksine, “din öğretiminden” söz edilmektedir. Ancak, Anayasa’nın 24. maddesinde, “din kültürü” terimi kullanılarak “din eğitiminden” farklı olarak, çeşitli kaynaklardan edinilecek bir din kültüründen bahsedilir. (Danıştay Kararları, E.2006/6 – K.2007/481, 28 Aralık 2007 ve E.2007/679 – K.2008/1461, 29 Şubat 2008).Nitekim aynı madde, “din eğitimi” konusunda farklı bir düzenleme öngörmektedir. Programda, “din” kavramı sıklıkla İslam dinini kast etmek için kullanılmakta; ancak zaman zaman da genel anlamıyla kullanılmakta olup bu durum karışıklığa neden olmaktadır

Eski programa nazaran yeni programdaki en büyük farklılıklar, İslam içindeki diğer yorum ya da geleneklere ilişkin terminoloji, uygulama ve bilgi kaynaklarına yapılan eklemelerdir. İlahiyat konusunda uzman bir görüşe sahip olmamakla birlikte, İslam dinine ilişkin öğretinin mevcut bakış açısı, kurgulanış biçimi ve önceliklerinin aynı kaldığı, İslam içindeki çeşitliliğin ise bu mevcut yapıya bazı eklemeler yapılması suretiyle yansıtıldığı öne sürülebilir.

Toledo İlkeleri Işığında Kısa Bir Değerlendirme

Toledo İlkeleri’ne göre, dinler hakkında öğretim, hassas, dengeli, kapsayıcı, doktrinsel olmayan, yansız olmanın yanı sıra din ya da vicdan özgürlüğü ile ilgili insan hakları ilkelerini temel alan niteliklere sahip olmalıdır. (...)

Doktrinsel olmayan

Ders programı ve kitaplarında yapılan değişiklikler, bu derslerin doktrinsel olması açısından herhangi bir değişikliğe yol açacak nitelikte değildir. “Dinimiz”, “İlahi Kitabımız”, “Peygamberimiz” gibi ifadeler içerikte yaygın bir şekilde kullanılmakta ve din dogması olgu biçiminde öğretilmektedir.

Yansız

Devletin eğitim faaliyetinde yansızlığı ilkesi belirli inanç uygulamalarının meşruiyeti konusunda herhangi bir yorumda bulunmamasını şart koşar. Cemevi, cemin yapıldığı yerdir denilerek bu konuda bir saptama yapılmaktadır. Alevi toplumunda cem evinin bir ibadet yeri olması yönündeki yaygın kabulün reddedilmesi Devletin tarafsızlık yükümlülüğüyle bağdaşmamaktadır (...)

(...)

Yasal Yükümlülüklerle Uyumluluk Açısından Değerlendirme - Devlet, Ebeveyn, Çocuk

(...) DKAB derslerinin gerek ilk gerekse orta kademede ağırlıklı olarak İslam inancının dogma ve ibadet uygulamalarını içerecek şekilde, çocukların bu inancı benimsediği varsayımıyla öğretilmesi, ebeveynlerin dinsel veya felsefi inançlarıyla çelişecek durumların ortaya çıkmasına neden olabilir. (...) Benzer şekilde, “Dinimiz”, “Dinim”, “Kutsal Kitabımız Kuran”, “Peygamberimiz” gibi ifadeler ve Kuran’dan sure ve namaz ibadeti uygulamalarının öğretilmesi, İslam inancını benimseyen ebeveynleri, çocuklarına vermek istemedikleri bir eğitimin zorla verilmesiyle karşı karşıya bırakır. Ayrıca, Kuran’daki surelerin öğrenilmesi ve namaz uygulamasının öğrenilmesinin kazanımlar arasında yer alması da, çocuğun ebeveyninden öğrendiği

inançlara aykırı davranmaya zorlayabilir ki bu da kişinin inancına aykırı davranmaya zorlanma yasağına aykırılık oluşturur.

(...)

Sonuç olarak, DKAB ders programında yapılan değişikliklerle, (...) ebeveynlerin çocuklarını kendi dinsel veya felsefi görüşleri doğrultusunda yetiştirme hakkı açılarından (...) aykırılık oluşturma durumunu ortadan kaldıracak ölçüde yeterli değildir.

Sonuç

2011-2012 yılında uygulamaya konulan değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda, zorunlu DKAB dersinin, Türkiye’de İslam içindeki çeşitliliği yansıtmakta, çoğulcu din öğretimi olma yolunda önemli bir gelişme sağlandığı saptanabilir. Öte yandan, söz konusu ders, hem “İslam din öğretimi” hem de “Başka dinler hakkında öğretimi” içerme özelliğini korumuştur. (...)

21. Başvuranlarca ibraz edilen ikinci belge, DKAB ders öğretmeni ve Eğitim-İş Sendikası Eğitim Sekreteri K. Kılıç tarafından 23 Ocak 2013 tarafından kaleme alınan “Din Dersi Sorunu” başlıklı bir çalışmadır. Söz konusu çalışmanın somut olayla ilgili bölümleri aşağıdaki şekildedir:

“(…) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders müfredatı, İlkokul 4. sınıftan Lise son sınıfa değin, Sünni-Maturidi-Hanefi mezhebi doğrultusunda hazırlanmıştır. Diğer mezheplere ilişkin bilgilere ya hiç yer verilmemiş ya da aykırı görüş olarak değinilmiştir. Sünnilik, daima merkeze alınmıştır. Böylece, müfredat mezhepler üstü bir anlayışla değil, tamamen mezhepçi bir anlayışla hazırlanmıştır.

(...)

Alevilik, ders kitaplarında bir mezhep olarak kabul edilmemiştir. Müfredat, Aleviliği, kültürel ve folklorik bir dinsel unsur olarak takdim etmektedir.

7.sınıf müfredatındaki “İslam Düşüncesinde Yorumlar” başlıklı üniteye Alevilik ne itikadî bir yorum ne de fıkhi bir yorum olarak kabul edilmemiş; tasavvufî bir yorum olarak görülmüş; böylece de Sünnilik ve Şiilikle birlikte üç ana İslam mezhebinden biri olarak kategorize edilmemiştir. Alevilik 7 ve 12. sınıf müfredatlarında, Sünni tarikatlarla aynı kategoride değerlendirilmiş ve kategorik olarak mezhepsel oluşumlardan daha alt düzeyde ele alınıp deyim yerindeyse itibar ve değeri düşürülmek istenmiştir.

Oysa Alevilik, hem itikadî olarak hem de fıkhi olarak kendine özgür görüşleri olan müstakil İslam mezhebidir. Alevilikte, (...) daha baskın olarak mistik ve tasavvufî yorumlar da mevcuttur. Aleviliğin sadece tasavvufî bir oluşum olarak kategorize etmek gerçeği yansıtmamaktadır. (...)

Özetle, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatında ve ders kitaplarında:

1.Alevilik; Sünnilik ve Şiilikle birlikte müstakil bir İslam mezhebi olarak kabul edilmemektedir.

2.Aleviliğin sadece tasavvufi bir akım olduğu, uyguladığı ritüellerin kültürel ve folklorik etkinlikler olduğu, İslam Dininin temel ibadetleri arasında olmadığı doğrudan ya da dolaylı olarak anlatılmaktadır.

3.Aleviliğin itikadi ve fihki esasları yok farz edilmiş ve bu nedenle de mezhep olarak görülmemiştir.

4.Şu gerçekler de kabul edilmemektedir: Aleviliğin temel ibadeti olan cem, Sünnilik ve Şiilikteki namazın muadilidir. Alevilikteki Muharrem Orucu, Sünnilikteki Ramazan Orucunun muadilidir. Alevilerin ibadethanesi olan Cemevi, Sünni ve Şiilerin ibadethanesi olan caminin muadilidir. Semah, kültürel ve folklorik bir etkinlik yahut bir tarikat zikri (ya da “zikir”: mutasavvıflar tarafından uygulanan salâvat ya da uzun dua) değil, bir ibadet biçimidir.

5.Saz ya da bağlama, Alevilikte kutsal bir çalgıdır. Alevilik [sazsız/bağlamasız] düşünülemez. (...)

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatı ve ders kitapları bu hususları dikkate alarak yeniden düzenlendiğinde Aleviler açısından sorun büyük ölçüde aşılacaktır.”

22. Üçüncü belge, “Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi: çoğulcu “mezhepler üstü” ve çoğunluk mezhepçiliği arasında” başlıklı bir analizdir. Söz konusu yazı, Abant İzzet Baysal Üniversitesi profesörü ve Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanı, aynı zamanda alevi önder, daha açık ifadeyle Alevi Dedesi (Alevilerin dini ve ruhsal lideri) A.Yaman tarafından Ocak 2013’te kaleme alınmıştır. Bahse konu analizin somut olayla ilgili bölümleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

“(…) Zorunlu DKAB derslerinin konusu Alevileri rahatsız eden konuların başında gelmektedir. Çünkü ders müfredatı ve dersi veren kadroların yapısı Alevi anlayışa uygun olmayan bir nitelik göstermektedir. Şöyle ki, bugünkü eğitim sistemi içinde var olan zorunlu DKAB dersleri, Sünni inanç ve kültürle yetişmiş ve İmam-Hatip Liseleri’nde ya da İlahiyat Fakülteleri’nde eğitim almış bir öğretim kadrosu ve ders içeriğiyle sunulmaktadır. Bu türden bir yapı, Sünni yurttaşlarımız için uygun olabilir (...) Ama bu dersin Alevilere de aynen sunulması nasıl kabul edilebilir? Bu dersi meşrulaştırmak için ileri sürülen ve içeriğinin “mezhepler üstü” olduğu iddiasının doğru olmadığı, yaşanan gelişmelerle de kanıtlanmıştır. Şöyle ki, 2005 yılında da “mezhepler üstü” denilen bu kitaplar neden 2008 yılında ve Çalıştaylar sonrasında 2011 yılında değiştirilerek ve Alevilikle ilgili eklemeler yapılarak yeniden yayınlanmıştır? Bu derslerde, belli bir dinsel anlayış söz konusudur ki -bu anlayışa biz tabi ki saygı duyuyoruz-, ancak dersler Aleviliği doğru şekilde yansıtmamaktadır. Alevi çocukları, onlara aileleri tarafından ve okullarda verilen bilgiler arasında bocalamakta, ayrıca bazı öğretmenlerle zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır. (...)

(...)

Alevi Çalıştayları sonrasında kurulan ve benim de üye olarak bazı toplantılarına katıldığım komisyonun (Programın içeriğini yeniden incelemekle görevli) önerileri

alınarak, ders kitaplarındaki değişiklikler için hazırlanan öneriler bütünü Devlet Bakanı'na teslim edilmiştir. [Bundan sonra da] (...), 2011 yılında yayımlanan 4, 5, 6, 7, 8 ve 13. sınıf kitaplarında çeşitli değişikliklere gidilmiştir. Ancak öneriler ve kitaplarda yer alan değişiklikler karşılaştırıldığında, hem oransal olarak çok yetersiz hem de içeriğin müfredata yerleştirilmesinde çeşitli sınırlayıcı ve/veya dışlayıcı stratejilerin izlendiği görülmektedir. Bunları görünce rahatsız olmamak mümkün değildir. Alevilerin temel ibadeti olan Cem'in ibadetle ilgili bölümlerde değil de 7. ve 12. Sınıf kitaplarında yer alan İslam'da tasavvufi yorumlar başlığı altında sunulması nasıl mezhepler üstü değil de, belli bir anlayış doğrultusunda bu kitapların dayatılmaya çalışıldığının bir göstergesi değil midir?

(...)

(...) Komisyonun "Cemevi, ibadet yeridir." şeklindeki önerisi dikkate alınmamıştır (...). [5. sınıf ders kitaplarında] namaz, resimlerle detaylı olarak anlatılırken ve "Camiyi tanıyalım" başlığı altında [caminin farklı bölümleri], resim, şekil ve şiirlerle ayrıntılı şekilde açıklanmasına karşın, Aleviliğin herhangi bir kurum ya da kuralına yer verilmemiş olması dikkat çekicidir. Alevi öğrencilerin zorunlu olan bu derste başlıca ibadetleri öğrenirken, Sünni anlayış dışında bir bilgi edinmeleri mümkün gözükmemektedir. (...)

Komisyon [6.sınıf ders kitaplarında ibadet ile ilgili ünite] Cem ibadetinin ve Alevi ibadetleri ile ilgili kapsamlı konu önerilerinde bulunmuş; buna rağmen "İbadet, ancak namazdır." anlamında bir yaklaşım esas alınmıştır. (..) Alevilik inancı, İnanç ve İbadete ayrılan üniteye yer almak yerine, Musahiplik ve Tasavvuf bağlamında, Nakşilik, Kadriyelik, vb. konularıyla birlikte ele alınmaktadır. [Böylece], Cemevi, basit bir tarikat mekânı olarak gösterilmiştir. (...)"

23. Hükümet, başvuran tarafça sunulan bilirkişi raporlarının tarafsızlığı ve yansızlığı hususundaki şüphelerini ifade etmiştir. Hükümet bilhassa, başvuranlar tarafından sunulan "2011-2012 Öğretim Yılında Uygulanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programına İlişkin Bir Değerlendirme" ve "Din Dersine İlişkin Sorunlar" başlıklı belgelerin hiçbir akademik niteliği olmadığını ileri sürmektedirler.

II. İLGİLİ İÇ HUKUK KURALLARI VE UYGULAMASI

A. Anayasa

24. Anayasa'nın 2. maddesi şu şekildedir:

"Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir."

25. Anayasa'nın 24. maddesinin somut olayla ilgili bölümleri şu şekildedir:

“Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

(...)”

B. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu

26. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesi aşağıdaki gibidir:

“Türk milli eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.”

C. Muafiyet ile ilgili 9 Temmuz 1990 tarihli 1 No.lu Karar

27. MEB Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu 9 Temmuz 1990 tarihinde, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine ve bu dersten muaf tutulmalara dair bir karar almıştır. Söz konusu karar şu şekildedir:

“Milli Eğitim Bakanlığı'nın teklifini müteakiben, Türk vatandaşı olan Hristiyan veya Musevi dinlerine mensup, ilkokul ve ortaokula giden öğrenciler, azınlık okulları hariç tutularak, söz konusu dinlere bağlı bulduklarını beyan ettikleri takdirde din kültürü ve ahlak bilgisi derslerine girmeye mecbur edilemez. Ancak, bu öğrenciler din kültürü ve ahlak bilgisi derslerine girmeyi istedikleri takdirde, yasal temsilcilerinin yazılı taleplerini sunmaları gerekir.”

D. Türkiye’de Din Öğretimi

28. Türkiye’de 1982 Anayasası yürürlüğe girinceye kadar, din dersleri seçmeli ders niteliğindedi ve ebeveynlerin tercihlerine bırakılmıştı. 1982

Anayasası'nın 24. maddesiyle, DKAB dersini tüm Devlet okullarında ilköğretim 4. sınıftan lise son sınıfa kadar zorunlu hale getirmiştir.

29. 2012 yılında, ilkokul ve ortaokullarda, 30 Mart 2012 tarihinde kabul edilen 6287 sayılı Kanunla "Hz. Muhammed'in hayatı" ve "Kuran" başlıklı dini eğitim ağırlıklı seçmeli iki ders konulmuştur. Daha sonrasında, "Temel Dini Bilgiler, İslam 1-2" başlıklı, yine seçmeli olan üçüncü bir ders eklenmiştir.

30. Türkiye'de inanç öğretimi olarak hemen her yerde Kuran kursları mevcuttur. Kuran kursları, Milli Eğitim Bakanlığı'na değil, Türkiye'de İslam inancı alanında üst denetim organı olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlıdır.

III. İLGİLİ ULUSLARARASI METİNLER

31. İlgili uluslararası temel metinler ile karşılaştırmalı hukuk çalışması hakkında bilgi için *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye* (No. 1448/04, §§ 25-34, 9 Ekim 2007) kararına bakınız.

İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI)

32. İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, okullarda dini eğitim verilmesiyle ilgili görüşünü, daha önce "Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılıkla Mücadele" konulu 5 No.lu Genel Politika Tavsiyelerinde (CRI (2000) 21, 27 Nisan 2000) açıklamıştır. ECRI, dinler arasındaki eşitliğe ve ayırım gözetilmemesine saygı ilkelerini yineledikten sonra, İslamiyet'in uygulanışında görülen büyük çeşitliliği göz önünde bulundurarak, üye Devletlerin "okullarda dini eğitim verilirken kültürel çoğulculuğa saygı duyulmasını sağlamalarını ve öğretmenlerin bu yönde eğitilmesi için düzenleme yapmalarını" tavsiye etmiştir.

33. Öte yandan, ECRI'nın 10 Aralık 2010 tarihinde kabul edilen Türkiye ile ilgili dördüncü raporunda (CRI (2011) 5) bilhassa şu hususlara değinilmiştir:

"Zorunlu Din Eğitimi

72. Üçüncü Türkiye raporunda okullardaki zorunlu din eğitimini inceleyen ECRI, durumun net olmadığını gözlemlemiştir: Resmi olarak müfredatın bütün dinleri kapsadığı ve öğrencileri tüm dinler hakkında bilgilendirecek şekilde tasarlandığı belirtilse de, çeşitli kaynaklar müfredatın esas olarak İslam inancına yer verdiğini bildirmişlerdir; ECRI aynı zamanda kabul edilmiş gayrimüslim azınlıkların çocuklarının bu dersten muaf tutulabileceklerinin altı çizilmiştir. ECRI'nın gözlemlerine göre, eğer bu ders gerçekten farklı din kültürlerini kapsıyorsa, o zaman yalnızca Müslüman öğrenciler için zorunlu olmamalıdır; öte yandan bu ders esas olarak İslam dinini öğretme hedefi varsa, çocukların ve ebeveynin din özgürlüğünü korumak açısından zorunlu olmamalıdır. Dolayısıyla ECRI, Türk yetkilileri, yaklaşımlarını yeniden ele almaya veya bu dersi herkes için seçmeli yapmaya ya da içeriğini gözden geçirip bütün din kültürlerini kapsayacak hale getirmeye ve bundan böyle Müslümanlığın öğretildiği bir ders olarak algılanmamasını sağlamaya teşvik etmiştir.

73. ECRI'nin üçüncü raporundan beri uygulamada bu konuda kayda değer bir gelişme olmadığı bildirilmiştir; çeşitli kaynaklara göre, Anayasa'nın 24. maddesine ve 1739 sayılı Milli Eğitim Kanununun 12. maddesine göre, devlet okullarında verilen zorunlu din dersinde hala Sünni İslam inancının esasları öğretilmektedir. Yetkililer, okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin amacının, dini esaslar üzerinde daha fazla durarak bütün dinler hakkında genel bir bakış açısı kazandırmak olduğunu (...) belirli bir bölgedeki insanların dinine daha fazla yer vermenin meşru olduğunu vurgulamışlardır. (...)

74. ECRI, (...) eğitim sisteminde bütün dini azınlık grupları mensuplarının inançlarına, çocuklarının okulda din dersi almasını istemeyen kimseler dahil, saygı gösterilmesinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.”

HUKUKİ DEĞERLENDİRME

I. KABUL EDİLEBİLİRLİK HAKKINDA

34. Başvuranlar, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ve Sözleşme'nin 9. ve 14. maddelerinin ihlal edilmesinden şikâyet etmektedirler.

A. Mahkeme İçtüzüğü'nün 47. maddesi hakkında

35. Hükümet, başvuruların olayları ve şikâyetleri başvuru formunda yirmi sayfa halinde sunduklarını ve böylelikle açıklık ve kısalık gerekliliklerine uymadıklarını iddia ederek, dava açılmasına ilişkin pratik yönergenin 11. paragrafı ile Mahkeme İçtüzüğü'nün 47. maddesi

bakımından Mahkeme'ye usulüne uygun şekilde başvurulmadığını ileri sürmektedir. Üstelik başvuranların tamamının, başvuru formunda tek ve aynı adresi belirttiklerini iddia etmektedir. Hükümet, dolayısıyla Mahkeme'yi başvuruyu reddetmeye davet etmektedir.

36. Mahkeme, İçtüzüğü'nün mevcut başvurunun yapılması sırasında yürürlükte olan 47. maddesi uyarınca, başvuru formunun özellikle olayların bir özetini, ihlal edildiği iddia edilen Sözleşme maddesi ya da maddelerinin bir özetini ve ilgili görüşleri içermesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

37. Somut olayda, Mahkeme, başvuranların başvuru formlarında olayları açıkça anlattıklarını ve şikâyetçi oldukları Sözleşme ihlallerini açıkça belirttiklerini kaydetmektedir. Dolayısıyla, Mahkeme, başvuranların şikâyetlerinin İçtüzüğün 47. maddesinin 1. fıkrasına uygun olarak ileri sürüldüğünü saptamaktadır. Hükümet tarafından ileri sürülen pratik yönergenin hükmüne ilişkin olarak Mahkeme, bu hükmün Sözleşme'nin 35. maddesi bağlamında hiçbir şekilde kabul edilebilirlik kriteri oluşturmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Hükümet'in mevcut başvurunun yalnızca çok uzun yazıldığı gerekçesiyle reddedilmesini talep etmesi mümkün değildir. Başvuranların tamamının söz konusu formda tek ve aynı adresi belirtmeleri hususuna gelince, Mahkeme, başvuranların yazışmanın en iyi şekilde yürütülmesi amacıyla Yazı İşleri Müdürü'ne tek bir adres bildirdiklerini belirttikleri yönündeki beyanlarını göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla, Hükümet'in bu konudaki görüşlerinin dikkate alınmaması gerekmektedir (bk, aynı yönde, *Ömer Yüksel/Türkiye* (kabul edilebilirlik hakkında karar), No. 49756/09, 1 Ekim 2013).

B. Başvuranların mağdur sıfatı hakkında

1. Tarafların iddiaları

38. Hükümet, öncelikle başvuranların Sözleşme'nin 34. maddesi anlamında "mağdur" olduklarını ileri süremeyeceklerini iddia etmektedir. Hükümet, özellikle, sunulan başvurunun, ilgililerin Milli Eğitim Bakanlığı'na taleplerini sundukları tarihte çocuklarının okul çağında

olduğunu gösteren herhangi bir bilgi içermediğini belirtmektedir. Mahkeme içtihadı anlamında, ilgililere “potansiyel mağdur” sıfatının tanınması ihtimaliyle ilgili olarak ise Hükümet, bu kavramın genişletilerek uygulanmaması gerektiğini ifade etmektedir.

39. Başvuranlar, Hükümet’in iddiasına itiraz ettiklerini belirtmektedirler. Başvuranlar, aralarından bazılarının, olayların meydana geldiği dönemde öğrenim gören ve şikâyet konusu durumdan doğrudan etkilenen çocuklarının bulunduğunu, diğerlerinin ise söz konusu dönemde öğrenim görmek için çok küçük yaşta olan, ancak gelecekte bu öğrenimi görebilecek çocuklarının bulunduğunu ve bu durumun da kendilerine gelecekte mağdur niteliği kazandıracaklarını ileri sürmektedirler. Başvuranlar, aralarından diğer bazılarının ise öğrenimlerini tamamlayan ve dolayısıyla, kendi ifadelerine göre, geçmişte aynı durumdan etkilenmiş olan çocuklarının bulunduğunu belirtmektedirler. Başvuranlar, her halükarda, somut olayda “mağdur” kavramıyla ilgili çok şekilci bir yaklaşımın benimsenmesinin Sözleşme’nin amacına ve ruhuna aykırı olduğunu dile getirmekte ve tarafsızlık ve çoğulculuk kriterlerini karşılayan dini bir öğretimin temel bir hak teşkil ettiğini belirtmektedirler.

2. Mahkeme’nin Değerlendirmesi

40. Mahkeme, bir başvuranın Sözleşme’nin 34. maddesini ileri sürmek için iki koşulu yerine getirmesi gerektiğini hatırlatmaktadır: başvuran, bu hükümde belirtilen davacı kategorilerinden herhangi birine girmelidir ve Sözleşme ihlali nedeniyle mağdur olduğunu ileri sürebilmelidir. Mahkeme, “mağdur” kavramının, yerleşik içtihadına göre, özerk bir biçimde ve iç hukuktaki hukuki yarar veya dava ehliyeti gibi kavramlardan bağımsız olarak yorumlanması gerektiğini yeniden belirtmektedir (*Gorraiz Lizarraga ve diğerleri/İspanya*, No. 62543/00, § 35, AİHM 2004-III). Gerçekten de, Sözleşme’nin 34. maddesi, “mağdur” ifadesiyle, iddia edilen ihlal ya da ihlaller nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak mağdur olan kişi ya da kişileri tarif etmektedir (*SARL du Parc d’Activités de Blotzheim/Fransa*, No.

72377/01, § 20, 11 Temmuz 2006). Böylelikle 34. madde, yalnızca iddia edilen ihlal nedeniyle doğrudan mağdur olan kişi ya da kişileri değil, aynı zamanda bu ihlalin zarar verebileceği veya ihlalin sona erdirilmesi yönünde geçerli bir kişisel menfaati bulunan her türlü dolaylı mağduru da kapsamaktadır (bk, lazım gelen değişiklikler yapılmak suretiyle (*mutatis mutandis*,) *Tourkiki Enosi Xanthis ve diğerleri/Yunanistan*, No. 26698/05, § 38, 27 Mart 2008; bk., yine *Defalque/Belçika*, No. 37330/02, § 46, 20 Nisan 2006). Her halükarda, kişinin doğrudan, dolaylı ya da potansiyel mağdur olması halinde, başvuran ve iddia edilen ihlal nedeniyle maruz kaldığını düşündüğü zarar arasında bir illiyet bağının bulunması gerekmektedir. Gerçekten de Sözleşme, Sözleşme ile tanınan hakların yorumlanması amacıyla yurttaş davası (*actio popularis*) açma imkânını öngörmemektedir; kişilerin yalnızca iç hukuktaki bir düzenlemenin, kendilerini doğrudan etkilemeksizin, Sözleşme’yi ihlal ettiği gerekçesiyle bu düzenlemeden şikâyet etmelerine de izin vermemektedir (*Sejdić ve Finci/Bosna-Hersek [BD]*, No. 27996/06 ve 34836/06, § 28, 22 Aralık 2009).

41. Somut olayda Mahkeme ilk olarak, başvuranların temel şikâyetlerinin, devletin çocuklarının eğitimi ve öğretimi ile ilgili olarak yerine getirmesi gereken görevlerde, ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygı göstermesi gerekliliğine ilişkin hakları ile ilgili olduğunu gözlemlemektedir. Bu bağlamda, Mahkeme, olayların yaşandığı dönemde, çocukları orta öğretimde okuyan başvuranlar, Mansur Yalçın, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç’ın Sözleşme’ye Ek 1 No.lu Protokol’ün 2. maddesinin ikinci cümlesi ile Sözleşme’nin 9. ve 14. maddelerine ilişkin haklarının ihlali nedeniyle doğrudan “mağdur” olduklarını ileri sürebileceklerinden şüphe etmemektedir.

42. Diğer başvuranlar, Namık Sofuoğlu, Serap Topçu, Ali Yüce, Ali Kaplan, Eylem Onat Karataş, Hüseyin Kaya, Sevinç Ilgın, İsmail Ilgın, Cafer Aktan, Hakkı Saygı ve Kemal Kuzucu’ya gelince, Mahkeme bu başvuranların esasen Sözleşme’ye Ek 1 No.lu Protokol’ün 2. maddesini ve Sözleşme’nin 9. ve 14. maddelerini ileri sürerek, zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi müfredatının dini inançlarıyla bağdaşmadığını iddia

ettiklerini kaydetmektedir. Mahkeme, ilgililerin, verilen dini eğitimin kendileri bakımından herhangi bir somut etki oluşturduğunu ileri sürmediklerini, ancak kişisel olarak nasıl etkilendiklerini açıklamaksızın, müfredatın dini inançları üzerindeki etkilerinden soyut olarak (*in abstracto*) şikâyet etmekle yetindiklerini saptamaktadır.

43. Şüphesiz, Serap Topçu ve Eylem Onat Karataş, öğrenim süreleri boyunca zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini gördüklerini ve yaşlarını belirtmedikleri küçük çocuklarının da öğrenim gördükleri sırada bu dersi almak zorunda kalacaklarını dile getirmektedirler. Ancak Mahkeme, bir yandan, başvuranların kendi öğrenim süreleri boyunca bu dersi bizzat almalarından şikâyet ettiklerini, dolayısıyla başvurunun altı ay süre kuralına uymadığını hatırlatmaktadır. Mahkeme, diğer yandan ise, yalnızca küçük yaştaki çocuklarının az ya da çok uzak bir gelecekte söz konusu dersi alma ihtimalinin yeterli olmadığı kanaatindedir (bk., lazım gelen değişiklikler yapılmak suretiyle (*mutatis mutandis*), *Caron ve diğerleri/Fransa* (kabul edilebilirlik hakkında karar), No. 48629/08, 29 Haziran 2010). Bu bağlamda Mahkeme bu derslerin ilkokullarda 4. sınıftan itibaren verildiğini tespit etmektedir ve bu çocukların gelecekte öğrenim görecekları süre boyunca bu dersin potansiyel içeriği hakkında herhangi bir yorum yapamayacağı kanısındadır. Mahkeme, ayrıca başvuranların, bu ders programının ve dersin verilme şeklinin, mahkeme önünde hâlihazırda ileri sürdükleri haklarını ihlal ettiği kanısına varmaları halinde yeniden başvuru yapma imkânına sahip olacaklarını saptamaktadır. Bu bağlamda, Mahkeme, mevcut davanın *Burdens/Birleşik Krallık* ([BD], No. 13378/05, § 35, AİHM 2008) ve *Sejdić ve Finci* (yukarıda anılan karar, § 28) davalarından farklılık gösterdiği kanaatindedir. Gerçekten de, söz konusu birinci davada başvuranların yaşları dikkate alındığında, küçük bir ihtimalle başvuranların ölümü gibi bir durum dışında, kendilerine pek de uzak olmayan bir gelecekte söz konusu mevzuatın uygulanabileceği aşikârdır (yukarıda anılan *Burden* kararı, § 34). Yukarıda anılan ikinci davada ise Mahkeme, ilgililerin sosyal hayata aktif olarak katıldıklarını ve kendilerine imkân verildiği takdirde seçimlerde aday

olmayı öngörmelerinin gayet doğal olduğu kanaatine vararak, başvuruların mağdur sıfatını kabul etmiştir (yukarıda anılan *Sejdić ve Finci* kararı, § 29).

44. Mahkeme, söz konusu müfredatın içeriğine ve müfredata konu olan dersin Türkiye’de okutulma şekline itiraz etmekten başka bir amacı olmayan Serap Topçu ve Eylem Onat Karataş’ın, kendilerine mağdur sıfatının tanınmasını sağlayacak nitelikte olağanüstü herhangi bir olgu ileri sürmedikleri kanaatine varmaktadır. Başka herhangi bir bilgi vermeksizin, yerel mahkemelerde dava açıldığı sırada oğlunun ve kızının lise öğrenimlerini tamamladıklarını belirten Namık Sofuoğlu için de aynı durum geçerlidir. Dolayısıyla, bu başvuruların şikâyetleri, yurttaş davası (*actio popularis*) niteliğindedir ve nitekim kendileri de bu dava çerçevesinde ihtilaf konusu dersin, Sözleşme bakımından, soyut olarak (*in abstracto*) denetlenmesini sağlamaya çalışmaktadırlar (bkz., gerekli değişiklikler yapılmak suretiyle (*mutatis mutandis*), *Hafid Ouardiri/İsviçre* (kabul edilebilirlik hakkında karar), No. 65840/09, 28 Haziran 2011 ve *Očić/Hırvatistan* (kabul edilebilirlik hakkında karar), No. 46306/99, 25 Kasım 1999, AİHM 1999-VIII).

45. Yukarıda belirtilenler dikkate alındığında Mahkeme, mevcut başvurunun, Namık Sofuoğlu, Serap Topçu, Ali Yüce, Ali Kaplan, Eylem Onat Karataş, Hüseyin Kaya, Sevinç Ilgın, İsmail Ilgın, Cafer Aktan, Hakkı Saygı ve Kemal Kuzucu tarafından yapılan kısmının Sözleşme hükümleriyle kişi bakımından (*ratione personae*) bağdaşmadığını değerlendirmektedir. Dolayısıyla başvuru bu başvurular bakımından Sözleşme’nin 35. maddesinin 3. ve 4. fıkraları uyarınca reddedilmelidir (bkz., gerekli değişiklikler yapılmak suretiyle (*mutatis mutandis*), *Savez crkava « Riječ života » ve diğerleri/Hırvatistan*, No. 7798/08, § 125, 9 Aralık 2010 ve *Ingrid Jordebo ve diğerleri/İsveç*, n° 13975/88, 2 Aralık 1992 tarihli Komisyon kararı).

46. Bu nedenle, yalnızca başvurular, Mansur Yalçın, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç söz konusu hükümlerin ihlali sebebiyle mağdur olduklarını ileri sürebilmektedirler. Mahkeme, bu nedenle, Hükümet’in bu üç başvurularla

ilgili olarak mağdur sıfatının bulunmadığı yönündeki itirazını reddetmektedir.

C. Sonuç

47. Başvurunun, Mansur Yalçın, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç tarafından sunulan kısmının Sözleşme'nin 35. maddesinin 3. fıkrasının a) bendi anlamında açıkça dayanaktan yoksun olmadığını ve başka açılardan bakıldığında da herhangi bir kabul edilemezlik gerekçesinin bulunmadığını tespit eden Mahkeme, başvurunun bu başvurular ile ilgili olan kısmının kabul edilebilir olduğuna karar vermektedir.

II. SÖZLEŞME'YE EK 1 NO.LU PROTOKOL'ÜN 2. MADDESİNİN İKİNCİ CÜMLESİNİN İHLAL EDİLDİĞİ İDDİASI HAKKINDA

48. Başvuranlar, Mansur Yalçın, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç, zorunlu DKAB dersinin ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında verilme şeklinin, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesi bağlamındaki haklarını ihlal ettiğini ileri sürmektedirler. Söz konusu hüküm aşağıdaki gibidir:

“Devlet, eğitim ve öğretim alanında üstleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”

49. Hükümet bu iddiaya karşı çıkmaktadır.

A. Tarafların iddiaları

1. Başvuranlar

50. Başvuranlar, DKAB dersinin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir biçimde okutulmadığını ve dolayısıyla, kendi bakış açılarına göre, Mahkeme'nin

Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesine ilişkin yorumu çerçevesinde, ortaya çıkan kriterleri karşılamadığını iddia etmektedirler.

51. Dosyaya kendileri tarafından sunulan incelemelere atıfta bulunan (yukarıda geçen 20-22. paragraflar) başvuranlar, bilirkişilerin, oybirliğiyle, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" başlıklı ders ile ilgili verilen eğitimin tarafsızlık ve çoğulculuk kriterlerine uygun olarak ve alevi ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygı gösteriyor olarak değerlendirilemeyeceği konusunda aynı sonuca vardıklarını iddia etmektedirler. 2011 – 2012 öğretim yılından itibaren bu ders programında yapılan değişiklikler konusunda başvuranlar, bu değişikliklerin tarafsızlık ve objektiflik gibi bazı ilkelere riayet edilmesi anlamında köklü bir değişiklik teşkil etmediğini ve ebeveynlerin çocuklarına dini ve felsefi inançlarına uygun bir eğitim sağlama haklarının ihlaline son vermek için yeterli olmadığını belirtmektedirler. Başvuranlar ayrıca, söz konusu müfredatın tümüyle belli bir dini bakış açısını yansıttığı ve İslam inancını ve geleneğini Sünnilik anlayışı çerçevesinde savunduğunu değerlendirerek, DKAB ders programının mezhepler üstü bir yaklaşıma göre hazırlandığı yönündeki iddiayı reddetmektedirler. İlgililer, kendi bakış açılarına göre, örneğin cem, semah, Muharrem orucu gibi kendi ritüellerinin ve kendi ibadet yerleri olarak cemevinin varlığı dikkate alındığında, mensubu oldukları inancın hem itikadi hem de dini açıdan İslam dininin tam anlamıyla bir mezhebi olmasına rağmen, Alevilik inancının İslamiyet'in başlıca mezhepleri arasında değil de, alt kategoride bir mezhep olarak görülmesinden -ve böylelikle değerinin düşürülmesinden- şikâyet etmektedirler. Başvuranlar özellikle, Alevilerin çocuklarının okulda öğretilenler ile aileleri tarafından kendilerine öğretilenler arasında sıkışıp kaldıklarını belirtmektedirler. Başvuranlar, ders kitaplarında yapılan değişikliklerin, DKAB ders programının içeriğini yeniden gözden geçirmekle görevli olan Komisyon tarafından sunulan önerilere nazaran açıkça yetersiz olduğunu eklemektedirler.

52. Üstelik, yine başvuranlara göre, bu ders kapsamında Alevilik inancı hakkında yetersiz ve gerçeklerle ilgisi olmayan bilgiler verilmekte ve

nihayet birçok okulda, namaz veya Arapça duaların ezberlettirilmesi gibi dini uygulamalar alevi öğrencilere dayatılmaktadır.

2. Hükümet

53. Hükümetin *Campbelle ve Cosans/Birleşik Krallık* kararına (25 Şubat 1982, A serisi, No. 48) ilişkin yaptığı değerlendirmeye göre Mahkeme, bu davada, devlet okullarında okutulan ve içeriği objektif, eleştirel ve çoğulcu biçimde hazırlanan zorunlu din derslerinin belli bir inancı aşılama tehlikesi oluşturmadığı kanaatine varmıştır. Somut olayda Hükümet'e göre söz konusu derslerin daha önceki müfredatında olduğu gibi, yeni müfredatta da ders kitapları üç konuyu incelemektedir: Din kültürü, ahlak bilgisi ve milli ve manevi değerler. Ahlak bilgisi ve manevi değerlere ilişkin konular bütün vatandaşlar için ortak konuları teşkil edebilmektedir. Din kültürü konuları ise, mezhepler üstü bir yaklaşımla ve nesnel biçimde öğretilmekte ve İslam'ın mezheplerinden herhangi birine ayrıcalık tanımaksızın, herkes tarafından kabul gören yorumu çerçevesinde İslam dinine öncelik verebilmektedir.

54. Hükümet, söz konusu ders müfredatının bağınaz veya mezhepsel bir öğretim yöntemine ayrıcalık tanıyacak nitelikte olmadığını ve ders kitaplarının mezhepler üstü bir yaklaşıma göre hazırlandığını belirtmektedir. Hükümet, dolayısıyla söz konusu programın dini bir grubun veya özellikle bir inancın ideolojisine öncelik verilmeksizin tarafsızlık ilkesine uygun olarak ve nesnel, eleştirel ve çoğulcu biçimde hazırlandığı kanısındadır.

55. Hükümet ardından, başvurular tarafından İdare Mahkemesi'nde açılan dava devam ederken, Alevi Bektaşî inancına ilişkin konuların, öğrencilerin kendi bakış açısına göre gelişim seviyesi dikkate alınarak ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarının programına dâhil edildiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Din Kültürü ve Ahlak derslerine ilişkin yeni programın, bir yandan, Alevilik ile ilgili inanç esasları, ibadet ve tasavvuf felsefesi, ahlak anlayışı ve niyazları, diğer yandan da 12 Hizmet, Muhasiplik, Hızır ve Muharrem oruçları, 4 Kapı, 40 Makam, 3 sünnet ve 7 farz gibi Alevi ritüellerine ilişkin konuları içerdiğini belirtmektedir. Söz

konusu ders kitapları hazırlanırken ve Alevilik ile ilgili inanç, ibadet ve ahlak konuları ile bu konulara ilişkin içerikler belirlenirken, Hükümet'e göre Alevilik inancının mensupları tarafından kaleme alınan eserler göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca, söz konusu programda değişiklik yapılmasından bu yana, programda, bundan böyle, Alevilik, Caferilik, Hanefilik, Şafilik, Şiilik ve diğer tasavvufi akımlar gibi farklı inançlara ilişkin bilgilere de yer verilmiştir.

56. *Lena ve Anna-Nina Angeleni/İsveç* Kararına (No. 10491/83, 3 Aralık 1986 tarihli Komisyon kararı, Kararlar ve Raporlar (KR) 51, sayfa 41) atıfta bulunan Hükümet, din eğitimi dersi kapsamında yalnızca belli bir dinle (İslamiyet, Hıristiyanlık veya Musevilik) ilgili bilgiler sunan bir eğitimin sistematik telkin olarak nitelendirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla Hükümet'e göre, İslami bilgiler içeren Din Kültürü ve Ahlak ders müfredatının, din eğitimi vermeyi değil, yalnızca din öğretimini hedeflediği kabul edilmelidir.

57. Hükümet, ayrıca söz konusu ders programının, İslami eğitim vermeyi amaçlamadığını, zira kendi bakış açısına göre, bu programın çoğulcu ve nesnel biçimde ve yukarıda anılan kararda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlandığını ve bu nedenle, ebeveynlerin çocuklarını kendi dini ve felsefi inançlarına göre yetiştirme hakkına engel teşkil etmediğini ifade etmektedir. Hükümet, ayrıca, [ders kitaplarında yer alan] ve "Programın Uygulanmasına İlişkin İlke ve Açıklamalar" [başlıklı] öğretmenlere yönelik yazılı talimatlara göre, laiklik ilkesine riayet edilmesi gerektiğini ve çocuklara dini uygulamalar konusunda baskı yapılmasının ve çocukların ders kitaplarında yer alanlar dışındaki ayet ve hadisleri yazmaya veya ezberlemeye zorlanmalarının mümkün olmadığını belirtmektedir. İslam'ın namaz, abdest, gusül, teyemmüm vb. konulardaki farklı anlayış ve uygulamaları ihtiyaç duyulması halinde öğretmenlerce açıklanabilmektedir.

58. Hükümet, ayrıca inanç sisteminin ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında verilen dersler kapsamında en ince ayrıntısına kadar öğretilmesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Hükümet böyle bir yaklaşımın dersin niteliğini değiştirme ve onu öğretim niteliğinden çıkarıp

eğitim şekline sokma tehlikesi yarattığını belirtmektedir. Hükümet aynı dine mensup farklı kişilerin dinin yorumlanması ve uygulanması konusunda farklı bakış açılarına sahip olabileceklerini ve dolayısıyla devletlerin genel bilgiler sunmakla yetinen dini öğretim sistemini uygulamakla yükümlü olduklarını eklemektedir.

59. Diğer yandan, Hükümet, söz konusu programın, kendi bakış açısına göre bilimsel ve pedagojik bir yaklaşımın teminatçısı olan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlandığını vurgulamaktadır. Hükümet bu programı hazırlamak için MEB yetkililerinin, İslam dini ve diğer farklı dinler ya da inançlara ilişkin bilimsel verilere dayandıklarını ifade etmektedir. Hükümet, İslam dinine ilişkin verilen bilgiler hakkında, MEB'in dini bir grubun ya da tarikatın düşüncesine dayanan her türlü yaklaşımdan imtina ettiğini ve aksine, programın hazırlanması sırasında, Türkiye'de mevcut olan farklı dini grupların bakış açılarını göz önünde bulundurduğunu ileri sürmektedir.

60. Hükümet, buna ek olarak Alevi vatandaşların talep ve beklentileri bağlamında Alevilik inancına ilişkin bazı bilgilerin seçmeli din dersleri (Temel Dini Bilgiler, İslam 1-2) programına eklendiğini ve Alevi Bektaşî vatandaşların isteklerine cevap vermek ve dini konulara kapsamlı bir bakış açısı sağlamak için Muharrem orucu gibi konulara söz konusu seçmeli ders kitaplarında yer verilebileceğini belirtmektedir.

61. Hükümet, aynı zamanda, Musevi ve Hıristiyan öğrencilerin zorunlu DKAB derslerinden muaf tutulduklarını hatırlatmakta ve Talim ve Terbiye Kurulu'nun ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilere yönelik Hıristiyanlık ve Musevilik inançlarına özgü bir din dersi programının hazırlanmasına karar verdiğini Mahkeme'ye bildirmektedir.

62. Son olarak, Hükümet, Türk eğitim sisteminin başvuranların inançlarına saygı duyulmasının sağlanması için uygun imkânlarla donatıldığı ve önerilen öğretim şeklinin başvuranların isteklerini karşılamayı amaçlayan birçok unsur içerdiği kanısındadır. Hükümet sonuç olarak, başvuranların şikâyetlerinin dayanaktan yoksun olduğunu ve ilgililer tarafından ileri sürülen Sözleşme maddelerinin ihlal edilmediğini değerlendirmektedir.

B. Mahkeme'nin Değerlendirmesi

63. Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin genel anlamıyla yorumlanmasına ilişkin olarak Mahkeme, kendi içtihadından kaynaklanan temel ilkelere atıfta bulunmaktadır (bk., özellikle, *Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka*, 7 Aralık 1976, §§ 50-54, A serisi No. 23, anılan *Campbell ve Cosans*, §§ 36-37, *Valsamis/Yunanistan*, 18 Aralık 1996, §§ 25-28, *Karar ve hükümlerin derlemesi* 1996-VI, *Folgero ve diğerleri/Norveç* [BD], No. 15472/02, §84, 29 Haziran 2007 ve yukarıda anılan *Hasan ve Eylem Zengin*, §§ 47-55).

64. Somut olayda Mahkeme, öncelikle “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” Dersinin müfredatını ve bu dersin kitaplarını 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi bağlamında incelemek için, söz konusu müfredatın ve dersin uygunluğunu değerlendirmeksizin, bu araçların daha önce ve halen kullanımları ile ilgili somut durumun dikkate alınması gerektiğini gözlemlemektedir. Gerçekten de, geçmişte Sözleşme organları, dinler hakkında bilgiler veren öğretim şeklinin Sözleşme'ye aykırı olmadığı kanaatine varmış olsalar da, öncelikle, öğrencilerin bir ibadet biçimine katılmaya zorlanıp zorlanmadıklarını ya da herhangi bir dini telkine maruz kalıp kalmadıklarını titizlikle incelemişlerdir. Aynı bağlamda, somut olayda söz konusu DKAB dersinin öğretim şekillerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir (yukarıda anılan, *Hasan ve Eylem Zengin* kararı, § 53).

65. Mahkeme, ardından, olayların meydana geldiği dönemde üç başvuranın ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okuyan çocuklarının, devlet ya da özel eğitim kurumlarında öğrenim görecektaki öğrencilerin tamamı gibi, Anayasa uyarınca ilkokul 4. sınıftan itibaren lise öğrenimlerinin sonuna kadar zorunlu DKAB dersini aldıklarını kaydetmektedir. Yalnızca Hristiyan ve Musevi öğrenciler bu dersten muaf tutulmuşlardır. Türk eğitim sisteminde hâlihazırda tam veya kısmi başka hiçbir muafiyet öngörülmemektedir.

66. Mahkeme, bu dersin, yalnızca (yukarıda anılan) *Hasan ve Eylem Zengin* Kararı'nın (§§ 58-63) ardından değil, aynı zamanda mevcut başvurunun sunulduğu tarihten beri önemli içerik değişikliklerine maruz kaldığı hususunun taraflar arasında tartışma konusu olmadığını gözlemlemektedir. Mahkeme önünde yürütülen yargılama sırasında taraflar yapılan değişiklikleri dikkate alarak görüşlerini sunmuşlardır. Dolayısıyla Mahkeme, işbu davayı sadece olayların meydana geldiği dönemde okutulan DKAB dersi müfredatı ışığında değil, aynı zamanda tarafların takındıkları tutumu da dikkate alarak ve başvurunun yapıldığı tarihten bu yana meydana gelen değişiklikler ışığında inceleyecektir. Zira söz konusu inceleme başvuranlar tarafından şikâyet konusu yapılan DKAB dersi müfredatının ve ders kitaplarının değerlendirilmesinde belli bir öneme sahiptir (bk., *mutatis mutandis*, *Yumak ve Sadak/Türkiye* [BD], No. 10226/03, § 73, AİHM 2008).

67. Mahkeme, Hükümetin, kitaplarda din kültürüne ayrılan kısmın, mezhepler üstü bir yaklaşıma göre kaleme alındığını, Kuran ve sünnet gibi değerler ekseninde yazıldığını ve İslam'ın mezheplerinden hiçbirine ayrıcalık tanımadığını belirttiğini tespit etmektedir. Diğer taraftan Hükümet, 2011-2012 öğretim yılından itibaren öğretmenlerin kullanımına sunulan okul kitaplarının içeriğinin, Alevi Bektaşî Topluluğu'nun dini önderleri tarafından dile getirilen talepler dikkate alınarak hazırlandığını açıklamaktadır. Hükümete göre özellikle ilköğretim ve lise sınıflarının müfredatında yer alan Alevi Bektaşî inancına ilişkin konular öğrencilerin gelişim seviyesini dikkate almaktadır.

68. Mahkeme, DKAB dersi müfredatında [bazı] değişikliklerin yapıldığını kaydetmektedir. Mahkeme ilk olarak, söz konusu değişikliklerin özellikle içinde alevi inancının da yer aldığı Türkiye'de var olan farklı inançlar hakkında bilgi verilmesi amacıyla yapıldığını, bununla birlikte, Türkiye'de yaşayan halkın çoğunluğu tarafından uygulandığı ve yorumlandığı şekliyle İslami bilgilere üstünlük tanıyan bu dersin ana hatları itibarıyla gerçek anlamda bir değişikliğe uğramadığını gözlemlemektedir. Bu bağlamda Mahkeme, başvuranların, her ne kadar söz konusu ders kitaplarının artık kendi inançları hakkında da bilgiler içerdiğini kabul etseler

bile, inançlarının ders kitaplarında “Sünni” bir bakış açısıyla, İslam’ın müstakil bir mezhebi olarak değil de, kültürel ve geleneksel bir olgu olarak sunulduğunu ve bunun eski müfredatta olduğu gibi yeni müfredatta da böyle olduğunu ileri sürdüklerini gözlemlemektedir. İlgililer, bu ders kapsamında Alevi öğrencilere ana ibadetlerin sadece İslam’ın Sünni yorumuna göre öğretildiğini eklemektedirler. Ayrıca ilgililer, Kuran surelerinin ve namaz ibadetinin öğretilmesinin elde edilmesi gereken kazanımlardan biri olarak değerlendirilmesinin, ebeveynleri tarafından aktarılan inançlarla birlikte çocuklarda bir aidiyet çelişkisinin ortaya çıkmasına sebep olabileceğini ileri sürmektedirler. Başvuranlar bu bağlamda, Alevilerin başlıca dini törenlerinin (yani özellikle *cem* ve *semahın*), ibadet töreni değil de kültürel veya folklorik bir faaliyetmiş gibi sunulduğunu ve Alevi inancında olduğu gibi *cemevinin* ibadet yeri niteliğinin tanınmadığını açıklamaktadırlar. Ayrıca başvuranlar, bu ders müfredatının içeriğini gözden geçirmekle görevli komisyon üyesi A.Yaman tarafından yapılan incelemeye atıfta bulunarak (yukarıdaki 22. paragraf), ders kitaplarında yapılan değişikliklerin, söz konusu komisyon tarafından yapılan önerilere göre açıkça yetersiz olduğunu ileri sürmektedirler.

69. Mahkeme böylece, taraflar arasındaki esas ihtilaf konusunun, zorunlu ders kapsamında verilen İslam Dini eğitiminin içeriği olduğunu gözlemlemektedir. Hükümete göre, Kuran ve sünnetin ağır basmasına rağmen, bu dersin müfredatı belli bir mezhebe veya inanca dayalı bir eğitime ayrıcalık tanıyan bir nitelikte değildir ve ilgili ders kitapları mezhepler üstü bir yöntemle hazırlanmıştır. Başvuranlar ise, bu Sünnilik yaklaşımının söz konusu derste baskın bir rol oynadığını ve birçok değişik özellik teşkil eden kendi inançları ile Sünni İslam arasında önemli farklılıkların bulunduğunu ileri sürerek bu iddiaya itiraz etmektedirler. Başvuranlara göre, bu baskınlık sebebiyle, çocukları okulda verilen bilgilerle ebeveynleri tarafından öğretilenler arasında sıkışıp kalmışlardır.

70. Davanın İslam ilahiyatından kaynaklanan bir tartışmaya dayanması sebebiyle, konuyla ilgili bir tutum belirlemek Mahkeme’ye düşmemektedir; böyle yapması durumunda açıkça yetkisi dışına çıkacaktır. Benzer konularla

ilgili olarak Mahkeme şu içtihadını hatırlatmaktadır; devlet, dini çoğulculuk da dâhil olmak üzere, demokratik bir toplumda çoğulculuğun nihai teminatçısı olarak, konu hakkındaki düzenleme yetkisinin uygulanmasında ve çeşitli dinler, ibadetler ve inançlarla olan ilişkisinde yansız ve tarafsız olmalıdır (Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan [BD], No. 30985/96, § 78, AİHM 2000-XI). Mahkeme, yetkili makamların rolünün, başkalarına zarar verecek şekilde dini yorumlardan birine ayrıcalık tanımaya ya da başka bir dini topluluğu veya bu topluluğun bir kısmını rızası olmaksızın birleşik bir yönetim altında toplamaya veya böyle bir yönetime maruz bırakmaya yönelik önlemler almayı kapsamadığını yinelemektedir (Sinan Işık/Türkiye, No. 21924/05, § 45, AİHM 2010 ve Serif/Yunanistan, No. 38178/97, § 53, AİHM 1999-IX). Devletin yansız ve tarafsız olma yükümlülüğü kendisi tarafından dini inançların herhangi bir şekilde meşru olup olmadığını takdir etme yetkisi ile bağdaşmamaktadır ve bu yükümlülük kapsamında devlet, aynı gruba dahil olsalar bile, karşıt görüşe sahip toplulukların birbirlerine hoşgörü göstermelerini sağlamalıdır (bk., *mutatis mutandis*, Manoussakis ve diğerleri/Yunanistan, 26 Eylül 1996, § 47, Derleme 1996-IV). Gerçekten de dinlerin felsefi, kozmolojik ve etik konularla ilgili bütün sorulara cevaplar veren ya da verebilecek dogmatik ve ahlaki çok geniş bir bütün oluşturdukları dikkate alındığında (bk., *mutatis mutandis*, daha önce anılan *Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen* kararı, § 53), dini ve felsefi inançlar, kişilerin öznel algılarının bile önem teşkil edebileceği kutsal olana karşı belirledikleri tutumla ilgilidir (daha önce anılan *Sinan Işık* kararı, § 49).

71. Bu tespitten sonra Mahkeme, dava dosyasından (yukarıdaki 11. paragraf) ve Hükümet görüşlerinden (yukarıdaki 66. paragraf), DKAB dersi müfredatının, Kuran ve sünnet gibi İslamiyet'in temel kavramları ekseninde yapılandırıldığına anlaşıldığını gözlemlemektedir. Kuşkusuz, bu müfredatın, azınlıkların İslamiyet'e, diğer dinlere ve felsefelere yönelik çeşitli yorumlarına nazaran, Türkiye'de nüfusun çoğunluğunun uyguladığı ve yorumladığı şekliyle İslamiyet'e daha geniş bir yer vermesi, tek başına, dini telkin olarak değerlendirilebilecek nitelikte çoğulculuk ve tarafsızlık

ilkelerine bir aykırılık olarak kabul edilemez (bk., *mutatis mutandis*, daha önce anılan *Folgerø ve diğerleri* kararı, § 89). Bununla birlikte Mahkeme, İslamiyet'in Sünni anlayışına nazaran Alevilik inancının farklı özellikleri (yukarıda anılan *Hasan ve Eylem Zengin* kararı, § 66) ve başvuruların, ulusal mahkemeler ve Mahkeme önünde gerçekleştirilen birçok inceleme tarafından desteklenen iddiaları dikkate alındığında (yukarıdaki 11. paragraf), ilgililerin meşru olarak, söz konusu dersin öğretim şekillerinin, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi açısından bir sorun oluşturabilecek şekilde, çocuklarında kendi değerleriyle okul arasında bir aidiyet çelişkisine yol açabileceği kanaatine varabilecekleri kanısındadır (bk., *mutatis mutandis*, yukarıda anılan *Folgerø* kararı, § 94).

72. Bu konuda Mahkeme, ebeveynlere devletten din öğretiminde kendi dini ve felsefi inançlarına saygı gösterilmesini talep etme hakkı veren, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesinden kaynaklanan Sözleşme'ye taraf devletlerin pozitif yükümlülüğünü hatırlatmaktadır (yukarıda anılan, *Hasan ve Eylem Zengin* kararı, § 71). Eğer Sözleşme'ye taraf bir devlet eğitim müfredatında din öğretimine yer veriyorsa, öğrencilerin, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerin dini ya da felsefi inançları arasında doğacak bir çatışmayla karşı karşıya kalmalarını olabildiğince önlemesi gerekmektedir.

73. Durum böyle olunca, Türk eğitim sisteminin ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla uygun yeni yöntemlerle donatılıp donatılmadığının belirlenmesi sorunu ortaya çıkmaktadır (yukarıda anılan *Hasan ve Eylem Zengin* kararı, § 57).

74. Hükümet bu konuda, (yukarıda anılan) *Hasan ve Eylem Zengin* Kararının) ardından ve başvurular tarafından açılan dava devam etmekteyken, Alevi Bektaşî inancına ilişkin konuların, öğrencilerin gelişim düzeyleri dikkate alınarak ilk ve orta dereceli öğretim kurumlarının müfredatına eklendiğinin özellikle altını çizmektedir. Ayrıca Hükümet, Alevilerin talep ve beklentilerine uygun olarak, Alevi inancına ilişkin bazı bilgilerin de seçmeli din dersi müfredatlarına eklendiğini belirtmektedir (Temel Dini Bilgiler, İslam 1-2).

75. Mahkeme, DKAB dersinin zorunlu niteliğinden kaynaklanan uygun bir muafiyet sistemi bulunmaması dolayısıyla, öğrencilerin okul tarafından verilen dini eğitim ile ebeveynlerinin dini veya felsefi inançları arasında bir çatışma ile karşı karşıya gelmelerinin nasıl engellenebileceğini anlayamamaktadır. Hükümetin de belirttiği gibi, aynı dine mensup olan kişiler bile bu dinin yorumlanmasına ve uygulanmasına dair farklı görüş açlarına sahip olabilmektedir. Kuşkusuz, ebeveynler çocuklarını her zaman aydınlatabilir, öğütler verebilir, eğitici olarak çocukları üzerinde doğal ebeveynlik fonksiyonlarını uygulayabilir ve onları kendi dini ve felsefi kanaatleri doğrultusunda yönlendirebilirler (yukarıda anılan *Valsamis* kararı, § 31 *in fine*). Bununla birlikte, Mahkemeye göre, başvuranların bir taraftan müfredatta benimsenen yaklaşım ve diğer taraftan da kendi inanışlarının özelliklerine nazaran İslam'ın Sünni anlayışı arasında var olduğunu iddia ettikleri fark o kadar önemlidir ki, bu farkın salt ders kitaplarında yer verilen alevi inancına ve ibadetlerine ilişkin bilgiler ile yeterince hafifletilmesi oldukça zor olabilecektir. Seçmeli din dersi kapsamında öğrencilere daha kapsamlı bilgilerin iletilebileceğine ilişkin Hükümet iddiasıyla ilgili olarak Mahkeme, böylesi bir imkânın devleti, dini veya felsefi inançlara saygı duyulmasını da sağlamak şartıyla, zorunlu din dersi öğretiminin tarafsızlık ve çoğulculuk ilkelerine uygun olarak verilmesini sağlama yükümlülüğünden muaf tutamayacağını değerlendirmektedir. .

76. Diğer taraftan Mahkeme, Türk [eğitim] sisteminin, T.C. vatandaşı olan öğrencilerin sadece iki kategorisi için DKAB dersinden muaf tutulma imkânı sunduğunu dikkate almaktadır; söz konusu öğrencilerin ebeveynleri Hıristiyan ya da Musevilik dinine mensup olmalıdır. Mahkeme'nin, *Hasan ve Eylem Zengin Kararı*'nda belirttiği gibi (yukarıda anılan karar, § 74), bu durum, din derslerinin içeriğinin, bu iki sınıfa mensup öğrencileri, okulun verdiği din eğitimiyle ebeveynlerin dini ve felsefi inançları arasında çatışmayla karşı karşıya bırakılabileceğini zorunlu olarak akla getirmektedir. Bu kararda Mahkeme, tıpkı ECRI gibi bu durumun eleştiriye açık olduğu, zira "bu dersin gerçekten farklı din kültürleriyle ilgili bir ders

[olması] halinde, bunu yalnızca Müslüman çocuklara zorunlu kılmak için ortada bir neden bulunma[dığı] kanısına varmıştır. Buna karşın, **belli bir din hakkında verilen bir ders olarak söz konusu dersin amacı özellikle İslam dinini öğretmek ise, bu ders çocukların ve ebeveyninin din özgürlüğünü korumak adına zorunlu olmamalı[dır].**” (yukarıda anılan *Hasan ve Eylem Zengin* kararı, § 74; ayrıca bk., yukarıdaki 33. paragraf, ECRI Raporunun somut olayla ilgili kısımları). Söz konusu [*Hasan ve Eylem Zengin*] kararında yapılan bu değerlendirmeler, gerekli değişiklikler yapılması kaydıyla (*mutatis mutandis*) işbu dava için de geçerlidir. Nitekim Mahkeme, yukarıda anılan davada, Avrupa’da dini öğretimle ilgili olarak, öğretim yöntemlerinin çeşitliliğine rağmen üye devletlerin neredeyse tamamının din dersi yerine farklı bir ders alma olanağı vermek veya din dersini alıp almama özgürlüğünü tamamen öğrenciye sunmak suretiyle öğrenciler için en azından bir muafiyet mekanizması öngördükleri ve dini öğretim görmemesine izin veren bir yöntem sundukları hususunun altını çizdiğini hatırlatmaktadır (*aynı davada (ibidem)*, §§ 34 ve 71). Halbuki Mahkeme, Türk eğitim sisteminin çok kısıtlı bir muafiyet olanağı sunduğunu tespit etmektedir. Mahkeme, bu mekanizmanın öğrenci ebeveynlerine ağır bir yük yükleme ihtimalinin bulunduğu ve çocuklarının din dersinden muaf tutulması için dini ve felsefi inançlarını açığa çıkarma gerekliliği de getirebileceğini belirttiğini hatırlatmaktadır (*aynı davada (ibidem)*, §§ 75-76).

77. Dolayısıyla 2011-2012 öğretim yılında DKAB dersi müfredatında ve ders kitaplarında meydana gelen önemli değişikliklere rağmen, davalı Devletin eğitim sisteminin halen ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesi için uygun yöntemlerle donatılmadığı görülmektedir. Mahkeme özellikle Türk eğitim sisteminde, Sünni İslam anlayışından farklı bir dini ya da felsefi inanca sahip ebeveynlerin çocukları için uygun bir seçim imkânı öngörülmediğini ve çok kısıtlı olan muafiyet mekanizmasının öğrenci ebeveynlerine ağır bir yük yükleme ihtimalinin bulunduğunu ve çocuklarının din dersinden muaf tutulması için dini ve felsefi inançlarını açığa çıkarma gerekliliği getirebileceğini tespit etmektedir. Dolayısıyla

somut olayda, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ihlal edilmiştir.

III. SÖZLEŞME'NİN 9. MADDESİNİN, 9. MADDESİYLE BİRLİKTE 14. MADDESİNİN VE SÖZLEŞME'YE EK 1 NO.LU PROTOKOL'ÜN 2. MADDESİNİN İHLAL EDİLDİĞİ İDDİASI HAKKINDA

78. Mansur Yalçın, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç, DKAB ders programını ve bu dersin içeriğini eleştirerek, İslamiyet'in yalnızca Sünniliğe ilişkin yorumlamaya göre okutulduğunu ve kendi bakış açılarına göre, Mahkeme içtihadında yer verildiği gibi, bu durumun devletin tarafsızlık yükümlülüğüyle bağdaşmadığını ileri sürmektedirler. Bu bağlamda, Sözleşme'nin 9. maddesini öne sürmektedirler. Diğer yandan, 9. maddeden ve Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinden ileri gelen haklarını kullanırken dinlerine dayalı ayrımcılığa maruz kaldıklarını iddia etmektedirler.

79. Hükümet bu iddiayı kabul etmemektedir.

80. Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesine ilişkin tespiti (yukarıda geçen 78. paragraf) dikkate alan Mahkeme, ileri sürülen hükümlerin somut olayda ihlal edilip edilmediğinin incelenmesinin gerekli olmadığı kanısındadır (bk, diğerleri arasında, yukarıda anılan, *Folgerø* kararı, § 105 ve *Hasan ve Eylem Zengin* kararı, § 79).

IV. SÖZLEŞME'NİN 41. VE 46. MADDELERİNİN UYGULANMASI HAKKINDA

81. Sözleşme'nin 41. maddesi uyarınca,

“Eğer Mahkeme bu Sözleşme ve Protokollerinin ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Taraf'ın iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırıabiliyorsa, Mahkeme, gerektiği takdirde, zarar gören taraf lehine adil bir tazmin verilmesine hükmeder.”

82. Sözleşme'nin 46. maddesinin ilgili bölümleri aşağıdaki gibi okunmaktadır:

“1. Yüksek Sözleşmeci Taraflar, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler.

2. Mahkeme'nin kesinleşen kararı icrasını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne gönderilir (...)”

83. Başvuranlar, herhangi bir adil tazmin talebi sunmamışlardır. Dolayısıyla, Mahkeme, bu bağlamda kendilerine herhangi bir meblağ ödenmesinin gerekli olmadığı kanaatindedir.

84. Mahkeme, diğer yandan, özellikle, dini öğretim alanında davalı devlet'in eğitim sisteminin, anne ve babaların inançlarına saygı duyulmasının sağlanması amacıyla uygun araçlarla halen donatılmaması nedeniyle, somut olayda Sözleşme'nin ihlal edildiği sonucuna vardığını tespit etmektedir. Bu sonuç, kendiliğinden, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesi ile güvence altına alınan başvuranların haklarının ihlalinin, *Hasan ve Eylem Zengin* davasında (§ 84) olduğu gibi, yapısal bir sorundan kaynaklandığını göstermektedir. Sonuç olarak Mahkeme, yukarıda yer alan 76. ve 77. paragraflarda açıklanan ilkelere uygun olarak ve bu imkânlardan yararlanmak için öğrenci velilerinin dini veya felsefi inançlarını açıklamaya zorlamayacak elverişli şartların gecikmeksizin oluşturulması gerekliliği üzerinde ısrar etmektedir. (yukarıda anılan, *Folgerø* kararı, § 98 ve *Hasan ve Eylem Zengin* kararı, § 75).

BU GEREKÇELERLE, MAHKEME,

1. Oybirliğiyle, başvurunun, Mansur Yalçın, Yüksel Polat ve Hasan Kılıç'ın ile ilgili bölümünün Sözleşme'nin 9. ve 14. maddeleri ile Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi bağlamındaki şikâyetlerle ilgili kısmının kabul edilebilir olduğuna;

2. Oyçokluğuyla, başvurunun geri kalan bölümünün kabul edilemez olduğuna;
3. Oybirliğiyle, yukarıda belirtilen üç başvuran bakımından Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiğine;
4. 3'e karşı 4 oyla; Sözleşme'nin 9. maddesi, Sözleşme'nin 9. maddesiyle birlikte 14. maddesi ve Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi bağlamındaki şikâyetlerde belirtilen hakların ihlal edilip edilmediğinin incelenmesinin gerekli olmadığına *karar vermiştir.*

İşbu karar, Fransızca olarak tanzim edilmiş ve İçtüzüğü'nün 77. maddesinin 2. ve 3. fıkraları uyarınca, 16 Eylül 2014 tarihinde yazılı olarak tebliğ edilmiştir.

Stanley Naismith
Yazı İşleri Müdürü

Guido Raimondi
Başkan

Sözleşme'nin 45. maddesinin 2. fıkrası ile İçtüzüğü'nün 74. maddesinin 2. fıkrası uyarınca, Yargıçlar, A. Sajó, N. Vučinić ve E. Kūris tarafından yazılan muhalefet şerhleri işbu karar ekinde yer almaktadır.

G.R.A.
S.H.N.

YARGIÇ SAJÓ, YARGIÇ VUČINIĆ VE YARGIÇ
KŪRIS'İN BİRLİKTE SUNDUĞU KISMI
MUHALEFET ŞERHİ

(Çeviridir)

1. Çoğunluk, Sözleşme'nin 9. ve 14. maddelerinin, 14. maddesiyle birlikte 9. maddesinin ve Sözleşme'ye Ek 1. No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edilip edilmediğinin incelenmesinin gerekli olmadığı sonucuna varmıştır. Bizler bu sonuca saygı duyarak farklı bir kanaate varmaktayız. İddia edilen bu ihlallerin davanın kendine özgü şartları göz önüne alınarak incelenmeleri gerekirdi. Kararın 81. paragrafında özetle anılan *Folgerø ve diğerleri/Norveç* Kararı [BD], No. 15472/02, AİHM 2007-III ve *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye* Kararı, No. 1448/04, 9 Ekim 2007 (söz konusu davada başvuranlar tarafından Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlal edildiği iddia edilmemiştir), ilke kararları değillerdir ancak koşulların uygunluğuna ilişkin değerlendirmelere dayanmaktadırlar ve söz konusu kararların, somut olayda bu incelemenin yapılmaması hususunu haklı çıkaran emsal karar nitelikleri bulunmamaktadır. Önceden verilmiş bir karar Mahkeme tarafında başvuranların şikâyetlerinin incelenmesinin reddedildiği durumlarda değil, ancak bu şikâyetlerin incelenmesi ve haklarında karar verilmesi halinde gelecek davalar için bağlayıcı bir emsal teşkil edebilmektedir.

2. Çoğunluğun aksine, bizler müfredatlardaki ayrımcılığın daha belirleyici farklı konulardan kaynaklandığı kanısındayız. Mahkeme'den incelemesi ve somut olayda kabul etmesi istenilen Alevilerin Türk eğitim sisteminde mağdur olduklarını ileri sürdükleri ayrımcılık genel sorunu, esasen *Hasan ve Eylem Zengin* Davasında Mahkeme'ye sunulan ancak incelenmesinin reddedildiği sorunla aynı niteliktedir. Bu sorunun halen süregelmesi, söz konusu sorunu kabul etmek ve Sözleşme'nin 9. ve 14.

maddelerinin ihlal edilmesine göz yummamak gerektiğini kanıtlamaktadır. Durum, açık ve net olarak bu maddeler bağlamında bir inceleme gerektirmektedir, zira başvurular Türk eğitim sisteminin Aleviliği sadece bir kültür olarak gördüğünü ve çoğunluk inancına nazaran bu dinin (“cette religion”), dini eğitim müfredatında alt bir kategori olarak arka plana atıldığını savunulabilir bir şekilde ileri sürmektedirler. Alevilik inancına, bu inanca bağlı ve Hıristiyan ve Musevi öğrencilerin yararlandığı zorunlu din dersi eğitiminden muaf tutulma hakkını da içeren, ayrı bir din olma niteliği tanınmamıştır. Ayrıca Alevilik inancına karşı, İslamiyet’in diğer mezheplerinin gördüğü saygı da gösterilmemiştir. Çoğunluk tarafından, Sözleşmeye Ek 1 No.lu Protokol’ün 2. maddesi bağlamında yapılan inceleme, bu dini ayrımcılığın altında yatan sorunun incelenmesi yerine, yürürlükte olan din eğitimi müfredatının içeriğini değerlendirmekle yetinen bir incelemedir.

3. Bu unsurlar göz önüne alındığında, şayet Alevilerin (veya diğer dini azınlıkların ya da inanmayanların) Türk okullarındaki dini eğitimlerinin mevcut haliyle devam ederse, yukarıda belirtilen Sözleşme’nin ihlal edildiği yönündeki iddiaların incelenmesinin yeniden reddedilmesinin, sadece somut olaydakine benzer durumlarda bulunan kişiler tarafından aynı sorun ileri sürülerek Mahkeme’ye yeni başvurular sunulmasına yol açması mümkündür.

4. Yukarıdaki değerlendirmeler, kararın hüküm fıkrasının 1. başlığı altında yer alan üç başvuran kadar kararın 1. paragrafında isimleri sıralanan somut olaydaki tüm başvurular için geçerlidir.